

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Het centrum tussen links en rechts: 15 jaar voorkeuren voor een kabinet

Foppen, J.W.

Citation

Foppen, J. W. (1983). Het centrum tussen links en rechts: 15 jaar voorkeuren voor een kabinet. *Acta Politica*, 18: 1983(2), 262-273. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3452339>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3452339>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Het centrum tussen links en rechts: 15 jaar voorkeuren voor een kabinet

J. W. Foppen

In Nederland wordt de vorming van een kabinet slechts indirect door de kiezer bepaald. Weliswaar geeft de kiezer – door naar de stembus te gaan – het startschot, maar het zijn anderen die uitmaken wie aan de wedstrijd meedoen en wat de prijzen zijn. Zo waren er aan het eind van de jaren zestig en begin jaren zeventig centrum-rechtse kabinetten, onder leiding van respectievelijk De Jong en Biesheuvel, terwijl de kiezers – ook al toentertijd daarnaar gevraagd – in meerderheid de voorkeur gaven aan een centrum-linkse coalitie. Ook de christen-democratische kiezers van KVP, ARP en CHU gaven te zamen het meest de voorkeur aan een kabinet met de PvdA erin. Dat is thans, aan het begin van de jaren tachtig, niet meer het geval. Een centrum-rechtse coalitie wordt door een ruime meerderheid der kiezers geprefereerd boven het centrum-linkse alternatief. Noch de stemmers op het CDA, noch alle kiezers te zamen – zo blijkt uit de recente enquêtegegevens – laten daar enige twijfel over bestaan.

Ideën en voorstellen, zoals die aan het eind van de jaren zestig, begin jaren zeventig naar voren waren gebracht om de kiezer – binnen een nieuw systeem – meer invloed te geven, zijn inmiddels niet verwerkelijk. In de grondwetsherziening van 17 februari 1983 is niets terug te vinden van bij voorbeeld de rechtstreekse verkiezing van de premier of formateur, noch van het direct kiezen van een burgemeester. In dat opzicht is er een duidelijk verschil tussen wat aanvankelijk werd nagestreefd en wat heden de werkelijkheid blijkt.

In het navolgende zal aandacht worden geschonken aan het verloop van de invloed die kiezers denken te hebben op de regeringssamenstelling of op de regeringspolitiek. De tweede helft van de jaren zeventig blijkt een keerpunt tussen het centrum-linkse kabinet-Den Uyl en het eerste kabinet-Van Agt. Er zal apart worden ingegaan op de opvattingen van de kiezers over systeemveranderingen in termen van omgang tussen partijen en een directe invloed van de kiezers op de kabinetsformatie. Daarna worden de

verkiezingen van 1981 onder de loep genomen. Met name zal gekeken worden naar de invloed van de verkiezingscampagne op de verwachtingen van de kiezers en hun mening over de partijen en coalities die gewenst werden. Tenslotte wordt een overzicht gegeven van de voorkeuren van het electoraat voor centrum-linkse of centrum-rechtse regeringen. De sinds 1981 over zijn eigen voeten struikelende en vallende centrum-linkse coalitie onder Van Agt heeft – zo zal blijken – onder het electoraat de voorkeur voor een centrum-rechts kabinet doen toenemen.

Kiezers over hun invloed

Tot op de dag van vandaag kan moeilijk gezegd worden dat de Nederlandse kiezer uitmaakt wie op het hoogste niveau de lakens uitdeelt. Het zijn de politieke leidslieden, die beslissen met wie er valt samen te werken en op basis van welk regeerakkoord. Vijftien en tien jaar geleden, na het kabinet-Zijlstra en de kabinetten-De Jong en -Biesheuvel, hadden de kiezers al de gelegenheid te oordelen over hun eigen invloed op de kabinetssamenstelling. Veelal vond het merendeel van hen dat ze geen of weinig invloed konden uitoefenen (zie tabel 1).

Tabel 1: Aandeel kiezers en hun oordeel over hun eigen invloed op de regeringssamenstelling respectievelijk op de regeringspolitiek

	1967	1971	1972	1977	1981	1982
– geen/weinig invloed op samenstelling van de regering	45%	72%	57%			
– geen enkele invloed op de regeringspolitiek			57%	46%	38%	52%
	(N=4292)	(N=1980)	(N=1526)	(N=1856)	(N=2305)	(N=1541)

Sinds 1972 werd de kiezers niet meer rechtstreeks gevraagd of ze vonden dat ze in feite veel invloed konden uitoefenen op de samenstelling van het kabinet. Wel werden zij sindsdien gepolst of ze het ermee eens waren dat 'mensen zoals ik geen enkele invloed hebben op de regeringspolitiek'. Net zoals in het geval van de eerste vraag, laat het antwoord op de tweede vraag – alhoewel onderling niet geheel vergelijkbaar – zien dat er nogal wat schommelingen zijn in de kiezersevaluatie van hun eigen invloed. Het blijkt dat deze heen en weer gaande beweging te relateren is aan het soort

van coalitiekabinet dat aan de verkiezingen, en dus ook de ondervraging, voorafging. Als het aftredende kabinet qua coalitiekleur anders was dan de kiezerspreferentie vóórdat dat kabinet aantrad, dan vinden achteraf meer kiezers – behalve na Van Agt-1 – geen invloed te hebben op de samenstelling van het kabinet, respectievelijk op de regeringspolitiek. Deze regemaat – zo zal men op het eerste gezicht denken – spreekt voor zich. Men dient zich echter te realiseren, dat er een aanzienlijke periode ligt tussen de (uitgesproken) preferentie en het oordeel over de eigen invloed. Kiezers lijken een redelijk consistent geheugen te hebben.

Uit verdere analyses (hier niet in tabellen gerapporteerd) blijkt, in het bijzonder voor het tweetal meest recente Kamerverkiezingen van 1981 en 1982, het oordeel 'geen invloed te hebben', onder anderhalf zoveel niet-stemmers te leven als onder hen die wel zijn gaan stemmen. Is dat een element ter verklaring van het niet-stemmen of een rationalisatie voor het thuisblijven? Daarnaast blijkt dat in 1981 niet zo grote verschillen bestaan tussen de stemmers op de vier grote partijen – variërend van 35% (D'66) tot 46% (PvdA) qua invloed die men zich toekent. Het is opmerkelijk, dat een jaar later – na het opstappen van de PvdA-ministers uit het tweede kabinet-Van Agt – vooral de liberale kiezers, dat wil zeggen zij die stemden op de VVD of D'66, veel minder (4 op 10) dan sociaal- of christen-democratische kiezers (6 op 10) vinden geen invloed te hebben op de regeringspolitiek.

Illusies over directe invloed

Er is vele jaren gestudeerd, gepraat en besloten over de herziening van de Nederlandse grondwet. Net zo, en in dezelfde periode, is veel gediscussieerd over de waarde van de democratisering waaronder het vergroten van de directe invloed van de bestuurden. In 1971 leidde dat bij voorbeeld tot de Wet Universitaire Bestuurshervorming. In die tijd zagen invloedrijke politici de universiteit onder meer als experimenteerterrein om te leren van de ervaringen met de democratisering. Het lijkt erop dat het oordeel van politici en bestuurders over directe invloed niet zo gunstig is. Immers in de voorstellen tot herziening van de Wet op het Wetenschappelijk Onderwijs 1981 wordt de democratisering deels teruggedraaid. In de recente herziening van de Grondwet is ook niets terug te vinden van het streven verantwoordelijkheid met de burgers te delen. Dat bevreemdt, gezien de opvattingen die kiezers over de verschillende instrumenten van directe invloed hadden. Over een periode van 10 jaar zegt minstens de helft van het electoraat voorstander te zijn van een rechtstreekse verkiezing van de minister-president. Zowel in 1967 als in 1971 is vijftig procent der kiezers voor het zelf kiezen van de premier. In 1972 en 1977 is dat nog

toegenomen en zijn vrijwel zes op de tien kiezers vóór zo'n rechtstreekse verkiezing. Opmerkelijk is dat in de jaren zeventig een duidelijke toename van voorstanders is te constateren. Deze mening is echter niet bij alle groepen kiezers even populair. Zo blijkt bij voorbeeld in 1977 dat het merendeel der PvdA-stemmers (71%) vindt, dat de premier door de kiezers gekozen moet worden. Zij wisten overigens – denk aan de PvdA-verkiezingscampagneleuze 'Kies de minister-president' – dat ze dat met het uitbrengen van hun stem ook zouden doen. Toen, in 1977, viel ook de relatief lage proportie van CDA-stemmers (47%) op, die voor de rechtstreekse verkiezing van de premier was. Alhoewel het niet tot enige grondwetswijziging heeft geleid, kan men er niet omheen, dat het merendeel der kiezers zo'n systeemwijziging wel voorstond.

Naast wettelijke systeemveranderingen kan de invloed van de kiezers ook vergroot worden als de politieke partijen zelf consistent en herkenbaar met elkaar zouden omgaan. Zo zouden partijen vóór verkiezingen kunnen zeggen met wie ze naderhand zouden willen samenwerken. Vooral eind zestiger jaren, begin zeventiger jaren stond dat nogal in de publieke belangstelling. Sinds 1971 is de Nederlandse kiezers een aantal keren gevraagd of zij vonden dat de politieke partijen vóór of ná de verkiezingen bekend moesten maken met welke andere partijen zij samen een regering zouden willen vormen. Vooral aan afspraken vooraf wordt door de meeste kiezers gehecht. In 1971 waren twee op de drie kiezers daarvoor. Zes jaar later, in 1977, blijkt dat nog steeds zo te zijn. CDA-kiezers zijn er wat minder voor, alhoewel ook van hen meer dan de helft (55%) afspraken vooraf zegt te prefereren. Bij de laatste twee ondervragingen in het kader van de nationale kiezersonderzoekingen 1981 en 1982, is deze vraag helaas niet meer gesteld. Minstens zo belangrijk voor de duidelijkheid is het programma van een politieke partij. Vindt in het begin van de jaren zeventig ongeveer twee derde van het electoraat dat partijen, bij deelname aan een kabinet, moeten vasthouden aan de hoofdpunten van hun programma, in 1977 zijn minder kiezers – alhoewel nog steeds ruim de helft – die mening toegedaan. Het zestal strijdpunten dat de PvdA vier jaar later in de campagne van 1981 hanteerde, was wel een erg rigide concretisering van de daarvoor gebleken kiezersopvatting over het vasthouden aan het partijprogramma.

Grote problemen en de campagne van 1981

Het 'ritme' dat de naoorlogse politiek hier te lande kenmerkt, en zoals dat door de afdeling Voorlichting en Public Relations van de Tweede Kamer op de laatste pagina van een voorlichtingsbrochure over kabinetsformaties wordt gepresenteerd, en volgens hetwelk op zijn beurt het ene kabinet zijn

rit ongestoord uitzit tot aan de eerstvolgende reguliere verkiezingen, terwijl het daarop volgende kabinet vanwege externe of interne conflicten steeds vervroegd terugtreedt, leidde ertoe dat na de val van het kabinet-Den Uyl in 1977, het erop volgende kabinet-Van Agt een normale periode kon volmaken. Het nieuwe kabinet-Van Agt-II liep daarna conform het 'ritme' op de klippen. Begonnen dus aanvankelijk de jaren tachtig 'voorspelbaar', de omvang van de politieke problemen was kolossaal toegenomen, niet alleen op economisch gebied, maar ook op het bestuurlijke terrein. De campagne die aan de reguliere verkiezingen van 1981 voorafging, kenmerkte zich onder meer door de PvdA-strijdpunten, die niet onderhandelbaar waren, de D'66-voorkeur voor een samengaan met PvdA en CDA onder uitsluiting van de VVD. Alle drie de grote partijen verloren, zij het de een (PvdA: 9 zetels) nadrukkelijk meer dan de andere (CDA: 1 en VVD: 2 zetels).

Gedurende lange tijd was onzeker, gelet ook op de tussentijdse uitslagen van opiniepeilingen, welke partij uiteindelijk als grootste zou eindigen: de Partij van de Arbeid of het Christen-Democratisch Appèl. Daarbij kwam ook al omdat D'66 grote winst werd voorspeld – de interessante vraag welke combinatie van partijen het grootst zou kunnen worden.

Over beide thema's van winnende partijen en grootste combinatie zijn in het nationaal kiezersonderzoek 1981 vragen gesteld. Dat is gebeurd in januari 1981, dus voordat de echte verkiezingscampagne nog moest beginnen en drie maanden later, in april, toen de campagne al behoorlijk op gang was (zie tabellen 2 en 3). Het is opvallend, dat bij het begin van de campagne vrijwel niemand, met uitzondering van de PvdA-kiezers zelf, dacht dat de PvdA de grootste zou worden, respectievelijk blijven. Meer dan de helft

Tabel 2: Aandeel kiezers aan het begin en op het einde (jan. en april) van de verkiezingscampagne 1981, dat dacht dat PvdA of CDA de grootste partij zou worden of dat beide ongeveer gelijk zouden eindigen

	PvdA jan.-april	CDA jan.-april	Gelijk jan.-april
Niet-stemmers	38%-30%	58%-57%	6%-14%
stemmers	28%-27%	59%-57%	14%-16%
PvdA-kiezers	43%-42%	42%-40%	15%-19%
CDA-kiezers	16%-14%	69%-72%	15%-14%
VVD-kiezers	19%-21%	73%-67%	8%-12%
D'66-kiezers	31%-35%	58%-52%	11%-13%

van alle kiezers, of ze nu gingen stemmen of niet, dacht zowel vóór de campagne als toen deze liep in april, dat het CDA de grootste partij zou worden. Onder de kiezers die uiteindelijk niet zijn gaan stemmen, geloofden er steeds minder in een overwinning van de Partij van de Arbeid. Wel dachten er meer van hen dat beide partijen ongeveer even groot zouden blijven. Tussen de kiezers die wel zijn gaan stemmen, blijkt een aantal opmerkelijke verschillen qua verondersteld campagne-effect. Evenals in januari vinden ook in april 1981 iets meer PvdA-kiezers, dat hun eigen partij de grootste zal blijven dan dat het CDA dit wordt. Bij de CDA-achterban vindt een toenemend aantal kiezers dat er wel winst zou zijn voor hun partij. Opmerkelijk is, dat de liberale kiezers – de VVD-stemmers meer dan de D'66-stemmers – in april minder vaak dan in januari geloven in een eerste plaats van het CDA; alhoewel nog steeds grote meerderheden daarvan overtuigd blijven.

Welke combinatie van politieke partijen naar verwachting de grootste zou worden, laten enkele interessante verschuivingen tussen januari en april zien, als de campagne al een eind op gang is. Terwijl onder de niet-stemmers het geloof in een eerste plaats van de PvdA afneemt, stijgt bij hen de verwachting dat de combinatie van PvdA en D'66 de grootste zou worden. Men had dus nogal wat vertrouwen in de groei van D'66, zonder daar overigens zelf, als niet-stemmer, aan bij te dragen. Omdat alle stemmers samen verdeeld waren in ongeveer gelijke proporties kiezers die winst voor het ene of het andere blok verwachten, moet ook onder hen een behoorlijk aantal op grote winst van D'66 hebben gerekend.

Ruim twee van de drie PvdA-kiezers gingen er in januari zowel als in april van uit, dat de PvdA samen met D'66 het grootste blok zou worden.

Tabel 3: Aandeel kiezers aan het begin en op het einde (jan. en april) van de verkiezingscampagne 1981, dat dacht dat CDA met VVD, of PvdA met D'66 het grootst zou worden of dat beide ongeveer gelijk zouden eindigen (in %)

	CDA/VVD jan.-april	PvdA/D'66 jan.-april	Gelijk jan.-april
Niet-stemmers	46-45	44-51	10-4
Stemmers	45-46	45-44	10-11
PvdA-kiezers	27-23	67-68	7-9
CDA-kiezers	60-64	28-24	12-12
VVD-kiezers	57-57	31-30	12-13
D'66-kiezers	33-32	57-60	10-9

Onder CDA-kiezers leefde deze verwachting in ongeveer gelijke getallen voor wat betreft het eigen samengaan met de VVD. De VVD-kiezers verwachtten in meerderheid dat CDA met VVD de grootste combinatie zou worden, terwijl D'66 kiezers precies het omgekeerde verwachtten. Bij geen van deze twee partijen is deze verwachting echter zo sterk uitgesproken als bij de kiezers op de twee grotere partijen het geval is. Een gedetailleerde vergelijking van de verwachtingen over welke partij en welke combinatie het grootst zou worden levert op, dat iedereen – de D'66-kiezers zelf nog het minst sterk – ervan uitging, dat met name de Democraten '66 zouden gaan winnen.

Kabinetsvoorkeuren na Van Agt-I en II

Nadat in 1977 de Partij van de Arbeid haar eigen fractie en formateur definitief buitenspel had gezet, slaagden Van Agt en Wiegel zonder veel omhaal met de formatie van het eerste CDA-VVD-kabinet. In welke mate was het electoraat tevreden over het door Van Agt en zijn CDA-VVD-kabinet in de periode 1977-1981 gevoerde beleid?

De oordelen blijken (zie tabel 4) niet in groten getale positief uit te vallen. Van de niet-stemmers of thuisblijvers is nog niet één op de vijf (zeer) tevreden, terwijl bijna de helft eerder omgekeerd (zeer) ontevreden is. Voor de stemmers ligt het voor Van Agt-I gunstiger: er zijn er minder uitgesproken ontevreden en wat meer tevreden. Tien jaar eerder – gevraagd naar hun oordeel over een ander 'CDA'-VVD-kabinet (incl. DS'70), dat van Biesheuvel – waren aanmerkelijk meer ondervraagden tevreden, met name onder de stemmers.

Tabel 4: Oordeel over het regeringsbeleid van resp. het kabinet-Van Agt-I (1981) en het kabinet-Biesheuvel (1972) (in %)

	(zeer) tevreden		noch/noch		(zeer) ontevreden	
	1981	1972	1981	1972	1981	1972
Niet-stemmers	19	23	34	34	46	25
Stemmers	29	39	37	33	34	19
PvdA-kiezers	8	17	27	39	66	36
CDA-kiezers	55	66	37	24	9	2
VVD-kiezers	40	56	47	31	14	9
D'66-kiezers	14	17	46	43	40	33

De kiezers van de partijen, die deelnamen aan het kabinet zijn, voor wat betreft het CDA, in meerderheid content; van de VVD-kiezers heeft in 1981 echter bijna de helft slechts een neutraal oordeel over het functioneren van het kabinet-Van Agt-I. Na de, overigens korte, periode dat Biesheuvel samen met de VVD regeerde, waren er meer tevredenen: twee van de drie christen-democraten en ruim de helft van de VVD. Het oordeel van de stemmers op één van beide grote oppositiepartijen spreekt, vanwege de geringe aantallen tevredenen, voor zich. Binnen D'66 spreekt bijna de helft – en daarin lijken ze heden ten dage veel op de VVD – een neutraal oordeel uit over het Van Agt-Wiegel-kabinet.

Helaas kan niet nagegaan worden hoe tevreden de kiezers waren over het tweede kabinet-Van Agt. De vrij lange tijdsperiode tussen de val van dit kabinet en de verkiezingen, een periode waarin een CDA-D'66-rompkabinet optrad, maakte het ondoenlijk om in september 1982 nog te peilen hoe men een half jaar eerder over een andere coalitie oordeelde.

Het zal nauwelijks verrassen, dat de kiezers die in 1981 na het eerste kabinet-Van Agt zeiden zeer tevreden te zijn, vrijwel allemaal (83%) opteren qua kabinetsvoorkeur voor een voortzetting van de CDA-VVD-samenwerking, overigens versterkt met D'66. De ontevredenen laten evenmin misverstanden bestaan over hun voorkeur, liefst 92% prefereert een coalitie tussen PvdA, CDA en D'66.

Binnen een relatief kort tijdsbestek van april 1981 tot september 1982 blijkt er nogal wat variatie in kabinetsvoorkeuren op te treden. In het eerste geval (pre 81) werd de kiezers om hun voorkeur gevraagd vóór de verkiezingen van dat jaar, in het tweede geval (post 81) gelijk ná de verkiezingen,

Tabel 5: Voorkeur voor een van drie genoemde coalities vóór de verkiezingen 1981 (pre 81), erná (post 81) en ná de verkiezingen van 1982 (post 82) (in %)
(Andere combinaties niet in deze tabel opgenomen)

	CDA-VVD			CDA-VVD-D'66			CDA-PvdA-D'66		
	pre 81	post 81	post 82	pre 81	post 81	post 82	pre 81	post 81	post 82
Niet-stemmers	10	9	24	13	17	8	18	38	8
Stemmers	20	13	33	14	25	12	18	34	12
PvdA-kiezers	15	-	2	2	1	-	27	63	22
CDA-kiezers	34	22	54	17	40	20	13	15	4
VVD-kiezers	42	27	60	31	54	22	3	-	1
D'66-kiezers	2	-	1	11	7	24	40	66	39

terwijl de derde ondervraging eveneens ná verkiezingen plaatshad en wel na die van september 1982. Bijgaande tabel 5 is beperkt tot de drie meest genoemde en voor de hand liggende coalities. Voor 1981 moet opgemerkt worden dat D'66 zelf samenwerking met de VVD uitsloot. Dat deed Terlouw een jaar later niet meer, integendeel. Vóór de verkiezingen van 1981 waren de voorkeuren van alle kiezers te zamen nauwelijks geprononceerd in de ene of de andere richting. Dat geldt uiteraard niet als de kiezers worden opgesplitst naar de partij waarop ze stemmen. De CDA- en VVD-kiezers hebben in ruime meerderheid een voorkeur voor onderlinge samenwerking, al dan niet aangevuld met D'66. Daar staat de preferentie van de PvdA-stemmers tegenover, ruim een kwart van hen wil samen met het CDA en D'66, terwijl één op de zes – niet in tabel 5 opgenomen – alléén met het CDA, dus zonder D'66, zou willen regeren. Metterdaad blijkt, dat de D'66-achterban noch voor, noch na de verkiezingen met de VVD wil samenwerken. Omgekeerd, na de verkiezingen wilden twee van de drie D'66-ers met CDA en PvdA aan de slag. De sociaal-democratische stemmers dachten daar in even grote getallen hetzelfde over, terwijl onder de CDA- en VVD-kiezers de voorkeur voor onderlinge samenwerking alleen maar vermeerderd was. Daarbij is opvallend, dat veel VVD'ers en CDA-kiezers graag D'66 zagen meedoen.

Een jaar later is die voorkeur aanmerkelijk bekoeld. De slechte verkiezingsuitslag van D'66 is daaraan niet vreemd. De meeste CDA- en VVD-kiezers knappen het het liefst met zijn tweeën op in 1982. Ook in de Partij van de Arbeid blijkt onder de kiezers de animo om samen met D'66 (en het CDA) te regeren, fiks te zijn geslonken. Eén op de vier PvdA-ers wil alleen met het CDA samen regeren. Afwijkend van wat men vond voor het Christen-Democratisch Appèl (73%), de VVD (62%) of de PvdA (52%), achtte nog maar vier van de tien kiezers D'66 denkbaar in enigerlei regeringscombinatie.

1967-1982 van centrum-links naar centrum-rechts

Aan het eind van de jaren zestig – anders dan zoals de kabinetten toen feitelijk waren samengesteld – gaven de kiezers overwegend de voorkeur aan een centrum-linkse coalitie. Op de vraag in 1967 aan de kiezers voorgelegd: 'Geeft u de voorkeur aan een regering met de PvdA erin of aan een regering met de VVD erin?' was het niet vreemd als antwoord te krijgen dat evenveel PvdA- als VVD-kiezers (nl. 93%) hun eigen partij wel in de regering wensten. De CDA-kiezers – toen nog gegroepeerd naar KVP, ARP en CHU – hadden, qua aantal, een even grote voorkeur voor links (36%) als voor rechts (36%). Onder de D'66-stemmers waren er wat meer

met een voorkeur voor de VVD (43%) dan met een voorkeur voor de PvdA (39%). Alle kiezers gezamenlijk waren – zoals gezegd – overwegend vóór een kabinet met de PvdA (46%), één op de drie had liever de VVD in de regering.

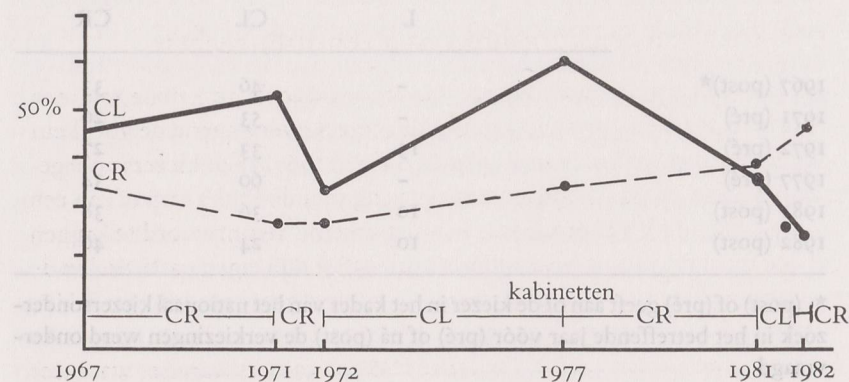
Vier jaar later in 1971, nadat vier jaar lang een centrum-rechts kabinet onder premier De Jong had gediend, is de preferentie van de gemiddelde kiezer voor een centrum-linkse combinatie nog eens toegenomen. Meer dan de helft van alle kiezers (53%) vond dat een coalitie tussen de PvdA en de drie confessionele partijen, KVP, ARP en CHU de beste regering zou opleveren. Slechts een kwart (26%) meende dat daarentegen een combinatie van christen-democraten met de VVD het best zou zijn. Na de val van het kabinet-Biesheuvel spraken zich wederom meer kiezers uit voor een centrum-linkse regering (33%) dan voor een centrum-rechtse (27%). Daar komt nog bij dat toentertijd ook een links minderheidsalternatief in de discussie was, hetwelk één op de acht kiezers (13%) wel aansprak (zie grafiek 1 en tabel 6). De inbraak van Burger in confessionele kring bracht de kiezers wat zij wensten, een centrum-links-kabinet onder leiding van Den Uyl.

Niet alleen de eclatante verkiezingsoverwinning van de PvdA in 1977, maar ook het feit dat 60% der kiezers PvdA en CDA samen op een eerste en tweede plaats van een nieuw samen te stellen kabinet zette, laat zien dat het Nederlands electoraat, nadat voor het eerst de sombere wolken van de

Grafiek 1: Verloop van de kabinetspreferenties van de gemiddelde Nederlandse kiezer voor een centrum-links en een centrum-rechts kabinet in de periode 1967-1982 en de aard (CL óf CR) van de toen zittende kabinetten

(CL) centr. links = —

(CR) centr. rechts = -.-

economische crisis samenpakten, verder wilde op de met Den Uylingeslagen weg van een centrum-linkse coalitie. Het liep anders, niet in de laatste plaats door het optreden van de PvdA zelf. Na zes maanden geformeerd moest Den Uyl, na uitspraken van zijn eigen partijraad, zijn opdracht teruggeven. Waar links faalde om de centrum-linkse samenwerking in stand te houden, wisten Van Agt en Wiegel op korte termijn een centrum-rechts verbond te smeden. Vier jaar verder waren er, vlak na de verkiezingen in 1981, bijna evenveel kiezers voor de ene, centrum-linkse (36%) of de andere, centrum-rechtse (38%), samenwerking. Het verlies van alle drie grote partijen bracht meer kiezers dan voorheen ertoe om een coalitie tussen CDA en VVD en D'66 te prefereren, temeer omdat een centrum-rechts alternatief van alleen VVD en CDA door het ontbreken van een parlementaire meerderheid niet meer mogelijk was. Daarom en omdat D'66 toen nog de VVD buitensloot, is in 1981 moeizaam gesleuteld om – in verlate overeenstemming met de kiezersvoorkeuren – een centrum-links kabinet te formeren. Door de grote problemen van bestuurlijke en economische aard werd dat kabinet al snel overmand en viel het voor het goed en wel een begin van een beleid had kunnen ontwikkelen.

De daarop volgende verkiezingen van 1982 en de gelegenheid die dat bood de kiezers nogmaals naar hun kabinetsvoorkeur te vragen, laten zien, dat de centrum-rechtse preferentie onder meer kiezers aanhang heeft verworven. Tegelijk maakte de verkiezingsuitslag ook weer de daadwerkelijke verwezenlijking van zo'n kabinet mogelijk. Op tweeërlei niveau heeft het kabinet-Lubbers dus een draagvlak: zowel in de voorkeuren van het electoraat, als in zetels in de Kamer. In een land echter, dat zo zeer verknocht is aan de zee, is er pas 'scheeps'-recht bij drie. En dat blijkt zo te zijn,

Tabel 6: Voorkeur voor een links (L), centrum-links (CL) of centrum-rechts (CR) kabinet in de periode 1967-1982 (in %)

	L	CL	CR
1967 (post)*	-	46	33
1971 (pré)	-	53	26
1972 (pré)	13	33	27
1977 (pré)	-	60	34
1981 (post)	10	36	38
1982 (post)	10	24	46

* (post) of (pré) geeft aan of de kiezer in het kader van het nationaal kiezersonderzoek in het betreffende jaar vóór (pré) of ná (post) de verkiezingen werd ondervraagd

ook door zijn eigen achterban – en dat is het derde niveau – wordt het centrum-rechtse kabinet van premier Lubbers gedragen (zie tabel 5).

Sinds 1967 blijkt het electoraat lange tijd een centrum-linkse coalitie geprefereerd te hebben boven een centrum-rechtse. Vanaf 1981 is deze voorkeur echter omgeslagen, in 1981 nog amper waarneembaar, in 1982 veel duidelijker. De christen-democraten, die vaak geacht worden in velerlei opzicht tussen PvdA en VVD in te zitten, zijn in deze periode ook duidelijk veranderd. Vond de 'CDA'-aanhanger in 1967 nog PvdA en VVD even aantrekkelijk, en gaf zij in de jaren 70 een iets grotere voorkeur aan de PvdA boven de VVD, in de jaren 80 heeft zij een onomwonden voorkeur voor de VVD ontwikkeld.